

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doktora Öğrencisi

Mahmut KOÇAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7942-9808>

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
mahmut.kocak@ogr.iu.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 03/03/2026 27/03/2026

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1901679>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bir Muhalefet Denemesi: Türk ve Fransız Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası

An Opposition Experiment: In the Turkish and French Press Serbest Cumhuriyet Fırkası

ATIF: KOÇAK, Mahmut, "Bir Muhalefet Denemesi: Türk ve Fransız Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 12/1 (Mart 2026), s. (82-99).

CITE: KOÇAK, Mahmut, "An Opposition Experiment: In the Turkish and French Press Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Journal of History and Future*, 12/1 (March 2026), pp. (82-99).

Tarih ve Gelecek Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of History and Future ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet döneminde çok partili siyasal yaşama geçiş yönünde atılan önemli bir muhalefet girişimi niteliği taşımaktadır. 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasının ardından yaşanan siyasal boşluk ve giderek artan toplumsal-ekonomik sorunlar, yeni bir muhalefet ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikiyle Fethi Okyar liderliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, literatürde çoğunlukla 'güdümlü muhalefet' olarak değerlendirilmekte ve çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde planlı bir adım olarak yorumlanmaktadır. Ancak parti, beklenen sınırlar içinde kalmayarak kısa sürede geniş halk kitlelerinden destek görmüş, özellikle Ege bölgesindeki mitinglerde yoğun ilgiyle karşılanmıştır. Bu ilginin yarattığı siyasi gerilimler, İzmir mitinginde yaşanan olaylarla zirveye ulaşmış ve nihayetinde 17 Kasım 1930'da partinin kendi kendini feshetmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişme, çok partili siyasi düzenin erken dönem bir denemesi olarak tarihe geçmiş, fakat tek parti yönetiminin daha da pekişmesine neden olmuştur. Bu çalışma, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimini hem Türk hem Fransız basını üzerinden karşılaştırmalı biçimde ele alarak, dönemin ulusal ve uluslararası algılarını analiz etmekte ve literatüre dış politika ve basın ilişkileri bağlamında özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Çok Partili Hayat, Demokrasi, Muhalefet, Serbest Cumhuriyet Fırkası

Abstract

Serbest Cumhuriyet Fırkası was an important opposition initiative towards the transition to a multi-party-political system during the Republican era. Following the closure of the Progressive Republican Party in 1925, the resulting political vacuum and growing socio-economic problems brought the need for a new opposition to the fore. In this context, the Serbest Cumhuriyet Fırkası, established under the leadership of Fethi Okyar with the encouragement of Mustafa Kemal Atatürk, is often described in the literature as a 'guided opposition' and interpreted as a planned step in the transition to a multi-party-political system. However, the party did not remain within the expected limits and quickly gained support from broad segments of the population, receiving intense interest, particularly at rallies in the Aegean region. The political tensions created by this interest reached their peak with the events at the İzmir rally and ultimately resulted in the party's self-dissolution on 17 November 1930. This development went down in history as an early experiment in a multi-party political system, but it led to the further consolidation of single-party rule. This study analyses the experience of the Liberal Republican Party through a comparative examination of both Turkish and French press coverage, examining the national and international perceptions of the period and offering a unique contribution to the literature in the context of foreign policy and press relations.

Keywords: Mustafa Kemal, Multi-Party Life, Democracy, Opposition, Serbest Cumhuriyet Fırkası

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yaşamında ortaya çıkan muhalefet hareketi, kuruluş aşamasında çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Cumhuriyet devrimi ve gerçekleşen inkılaplar sonucu genç cumhuriyeti ayakta tutmak için sarfedilen çaba halk tarafından belirli bir zamandan sonra huzursuzluğa sebep olmuştur. Özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kapatılmasından sonra uygulanan siyasi ve hukuki yaptırımlar ülkede asayişin sağlasa da demokratik açıdan eleştirilmiştir. Sanayileşme politikası ve devletçi bir ekonomi modelinin yerleştirilmesinin ardından hükümete yakın olan kişilerin zenginleşmesi eleştirileri giderek beraberinde getirmiş ve ardından halkın görmezden gelindiği net olarak ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı da Türkiye'yi derinden etkilediği için ülke içindeki vaziyet epey kötüleşmiştir.¹ Patlak veren buhran Türkiye'yi oldukça olumsuz yönde etkilemiş ve tarım ürünlerinde düşüşler meydana gelirken özellikle Ege bölgesinde çiftçiler zor durumlarla karşılaşmışlardır. Yaşananların hepsi hükümetin suçu olmasa da halk nezdinde bu durumun bir açıklaması yapılamamış ve üreticiler de büyük sıkıntılar çekmiştir. Bir diğer kayda değer problem ise Cumhuriyet Halk Fırkasının halkla bütünleşememesi ve halkla ilişkisinde nispeten mesafeli kalmasıdır. Yeni kurulmuş cumhuriyetin temel inkılaplarının yerine getirilmesinin ardından zamanla tek parti rejimine dönüşmesi ve bu zeminde iktidarda kalması inşa edilmeye çalışılan demokratik ortam açısından sorun teşkil etmeye başlamıştı. Bu durum neticesinde Batı basını Mustafa Kemal'in iktidarını “diktatör” olarak yansıtmaya gayreti içerisine girmişti. Mustafa Kemal'i eleştiren basın organlarının olduğu kadar kendisini destekleyen yayınlar da olmuştur. Fransız basını da bu minvalde Mustafa Kemal'in liderliğini 1920'li yıllardan itibaren diktatör olarak tanımlamış ancak doğu ile batı arasında ülkesini kendi devrimleriyle ayağa kaldırmak istediğini ve TBMM'nin kurulmasıyla bu durumun pekiştiğinin altını çizmiştir.² Daha ılımlı bir yaklaşımla Mustafa Kemal'in zor bir başarının ardından ülkesini kurtaran ve bir diktatörden farklı olarak halkına cesaret veren bir kimse olduğunu vurgulamıştı.³ Fransız basını bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın zekasına ve fedakarlığına değinmiş, doğuda gerçekleşmesi güç modern bir ülke oluşturduğunu belirtmiştir.⁴ 1930 yılına kadar gerçekleşen inkılaplar ile birlikte Cumhuriyet ideolojisi benimsetilmeye çalışılmış ancak bazı inkılapların karşılığı halk nezdinde kısa sürede alınamamıştır. Ancak bunların arasında harf inkılabının gerçekleşmesi belirli oranda toplum tarafından benimsenmiştir.⁵ Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesinin ve devamındaki sürecin karşılık bulması ise toplum tarafından uzun bir süreç almıştır. Bu direncin temel kaynağı, Medeni Kanun'un öngördüğü düzenlemelere aykırı geleneklerin toplumda hâlâ güçlü bir şekilde varlığını sürdürmüş olması ve devamında toplumun bazı kesimlerinde sorunlar yaratmış olmasıdır.⁶

1 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 264.

2 “Mustafa Kemal Paşa ve Doğu Dünyası”, *Lecho Du Soir*, 28 Ağustos 1933, 1.

3 “Gazi Mustafa Kemal Paşa”, *La Depeche Oranaise*, 6 Mayıs 1931, 2.

4 “Türkiye – Suriye”, *Mostanagem*, 20.02.1926, 1

5 “Bir Diktatörlük ve Laiklik”, *Le Cri Populaire*, 6 Aralık 1936, 1.

6 Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm-1908-1935*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, 356.

Tarihi olayları ele alırken dönemin şartlarını değerlendirmek kaçınılmaz bir yöntem olmakla birlikte Cumhuriyet inkılaplarının gerçekleşmesi ve karşılığını bulması oldukça doğaldır. Ayrıca 1930'lu yıllarda Türkiye'nin çevresindeki ülkelerde totaliter rejimlerin yer alması da ülkenin temkinli ve öncelikle güvenliği ön plana alması durumu zorunlu bir ihtiyaç olmuştur. Bu sebeptendir ki hem cumhuriyete hem de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet devam etmiş ve İzmir suikastına kadar zorlu bir süreç geçirilmiştir. Bu muhalefetin temeli Cumhuriyetin ilanından itibaren oluşmaya başlamıştır. Neticede muhalefet ve cumhuriyetin geç benimsenmesinden dolayı Mustafa Kemal Paşa resmi olarak 1927 yılına kadar İstanbul'a gitmemiştir.⁷ İstanbul'da eski saltanatın devamı niteliğinde kalmış bazı oluşumlar ve yapılar varlığını sürdürdüğü için inkılaplar tam anlamıyla sağlam bir zemine oturtulamamaktaydı. Muhafızlar uzun bir dönem boyunca gizli kalmış ve 1930 yılına gelindiğinde belirginleşmeye başlamıştır.⁸ Muhafızların gizli kalmalarındaki en büyük etken özellikle laik uygulamalardan dolayı olmuştur.⁹ Bunun bir örneği de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanmasıyla birlikte demokratik sürecin zedelendiği bir durum olmuştur.¹⁰ Diğer yandan ise seçimlerde yapılan usulsüzlük toplumda huzursuzluk yaratmış ve etkinlik sağlanamamıştır.¹¹ 1930'da Mustafa Kemal'in yurt gezilerine çıkması ve bu gezilerdeki gözlemiyle Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yeniden yapılanması ve denetlenmesi, halkın dinlemesi ve zamanı geldiğinde bir muhalefetin oluşturulması kararına varmıştır.¹² Ancak ülkede yeni bir fırka kurulurken daha önce yaşanan ve olumsuz sonuçlar doğuran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi bir deneyim ortaya koymaktan kaçınılmıştır.¹³ Oluşturulacak muhalefet partisinin başkanlığına Fethi Bey'in seçilme sebebi aslında Mustafa Kemal Paşa'nın ona olan güveni ve bakış açısı olarak kendisi ile paralel bir görüşe sahip olmasıdır. Böylelikle Cumhuriyet rejimine bir zarar gelmeyecek şekilde yeni bir parti kurulması için girişimlere başlanmış ve halkın istekleri göz önünde bulundurulmuş, bu çerçevede bir yapılanma sürecine gidilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Ortaya Çıkışında İç ve Dış Politik Dinamikler

Muhalefete doğru giden bu süreçte ülkenin içinde bulunduğu birtakım sosyopolitik ve ekonomik etkenler bulunmaktaydı ve bu etkenler bir nebze de olsa tek parti rejiminin getirdiği sürüncemelerdi. Ve ülkeyi bilhassa muhalefete bu etkenler götürmüştür. Bu nedenler arasında sosyopolitik olanlara bakacak olursak, Cumhuriyetin ikinci muhalefet partisinin kapanmasına sebep olan Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılması ve Musul sorununun çözüme kavuşması ülke içerisindeki huzuru sağlamaya yetmemiştir. Gerçekleştirilen geniş çaplı devrimlere karşı yer yer olumsuz tepkiler doğmuş ve tavır

-
- 7 Yücel Özkaya, "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri", *Atatürk Yolu Dergisi* 4, (1994) 185.
 - 8 Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhafız Sesleri*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 198.
 - 9 Eyüp Öz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhafız Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 65.
 - 10 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, 142.
 - 11 Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, 198. Ayrıca bkz: Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Hatıratı*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015, 23.
 - 12 Zürcher, *Modernleşen Türkiye*, 264.
 - 13 Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, 68.

alanlardan muhalifler arasına katılanlar da olmuştur. 1927-1930 yılları arasında özellikle Ağrı isyanı olmak üzere yine bu bölgelerde aralıklarla isyanlar baş göstermiştir.¹⁴ Türkiye iç politikasında sıkıntılı olaylar yaşanırken basında da tepkiler artarak devam etmiştir. Hükümet aksaklıkları ortadan kaldırmak isterken savcılıklar bu eleştirileri yazanlar hakkında soruşturma başlatmıştır. Bu soruşturmalar da basın özgürlüğü meselesini gündeme getirse de hükümetin yaşanan olaylara bakış açısı aslında partiler üstü olayların yaşandığını göstermek olmuş ve hükümet böylece alınan önlemleri meşrulaştırmıştır. Bu çerçevede Yarın Gazetesi'nin sahibi Arif Oruç da “İbret ve Hayat” başlıklı yazısında hükümetin ekonomi politikalarına yönelik kullandığı eleştirel ifadelerden ötürü soruşturma geçirmiştir.¹⁵ Gazetede, toplumda açlık ve sefaletin oluşmasına neden olan, buna rağmen bu duruma kayıtsız kalan ve hatta memnuniyet sergileyen tutumların, güçlü bir milliyetçilik duygusuna sahip halk tarafından affedilmeyeceği kanaati hâkimdi.¹⁶ Hükümeti eleştirdiği yönündeki suçlamalarla gazeteye dava açılmış ve bu durum aslında hükümetin bir muhalefete hazır olup olmadığını sorgulatmıştır.¹⁷ Ekonomik perspektiften değerlendirildiğinde, ülkenin iktisadi yaklaşımı 1908-1922 dönemindeki anlayışla önemli bir süreklilik göstermektedir. Milli İktisat politikalarının korumacı ve sanayileşmeye yönelik hedefleri, bu dönemde Lozan Antlaşması kapsamında uygulanan gümrük engelleri nedeniyle arka planda kalmıştır.¹⁸ 1923 sonrası iktisat politikaları ve genel ekonomik atmosfer ise, devlet müdahalesi yoluyla kalkınma ve modernleşme hedefleri doğrultusunda, yerli ve milli bir burjuvazinin oluşturulması temel bir strateji olarak benimsenmiş ve Türkiye genelinden 1135 delegenin iştirakiyle düzenlenen İzmir İktisat Kongresi, İktisat Bakanlığı'nın koordinasyonunda toplanmıştır.¹⁹ Millî Mücadele döneminde merkezi yönetimle yeterince güçlü ilişkiler kuramamış olan yerel Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin, yeni kurulan siyasi otoriteyle bütünleşmeleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kongre sonunda kabul edilen iktisadi ilkeler büyük ölçüde temennilerden ibaret olsa da, dönemin egemen iktisadi anlayışını ve yönelimlerini yansıtmaları açısından dikkate değerdir. Yeni ekonomi politikasının başlangıcını simgeleyen bu kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenleri arasında yabancı ülkelere tanınan ve Osmanlı'yı yarı-sömürge konumuna düşüren kapitülasyon benzeri hukuki ayrıcalıklara dikkat çekmiş; buna karşın, Türk kanunlarına bağlılık koşuluyla yabancı sermayeye gerekli güvencelerin verileceğini ifade etmiştir. 1920 ve 1923 yıllarında Chester grubu ile yürütülen ve devletten ayrıcalıklı işletme hakkı verilen demiryolu yatırımı görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, demiryolu yatırımlarında millileştirme yaklaşımı esas alınmıştır. Ayrıca halkın ekonomik anlamda rahatlatılması için 1925'te Aşar vergisi kaldırılmış ve Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü açılarak önemli bir gelişme sağlanmıştır.²⁰ 1926 yılında

14 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Cilt.3*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, 290.

15 “İbret ve Hayat”, *Yarın*, 9 Mart 1930, 1.

16 “Bizi Men Edemezsiniz”, *Yarın*, 7 Nisan 1930, 1. Ayrıca bkz: Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi, 1998, 31.

17 Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951, 24.

18 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017, 186.

19 Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık*, 181.

20 İlhan Tekeli- Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009, 10.

ise Kabotaj Kanunu yani Türk Limanlar arası deniz ulaşımında yabancı sermayenin faaliyetlerine ciddi ölçüde kısıtlama getirildi.²¹ Cumhuriyet rejiminde dinamik devlet işletmeciliği olarak demir yolları ön plana çıkmış ve buna ‘Şimendifer Siyaseti’ denilmiştir. Takip eden dönemde, sanayi yatırımlarını özendirmek amacıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe konmuştur. Devletin yerli girişimcileri teşvik etme politikası çerçevesinde başvuru en yaygın uygulamalardan biri, kamu tekellerinin belirli imtiyazlarla özel şahıslar ve şirketler aracılığıyla işletilmesidir.²² Lozan Antlaşması, ithal ürünler ile yerli ürünler arasında farklı oranlarda tüketim ve satış vergisi uygulanmasını yasaklamaktaydı. Ancak, kamu tekeli altında bulunan mallar için, devletin mali kaynaklarını artırma amacı doğrultusunda daha yüksek fiyatlandırma yapılmasına olanak tanımaktaydı. Bu bağlamda, gümrük vergileri ve diğer dolaylı vergilendirme yollarındaki kısıtlamalardan kurtulmanın başlıca yöntemi, birçok mal ve hizmetin üretimi ya da ithalatının devlet tekeline alınması olarak belirginleşmiştir. İlerleyen dönemlerde devlet kademelerinde bulunanlar şahsi olarak kazanç sağlamıştır. 1927 yılından itibaren temel gıda ürünlerindeki fiyatların düşüşü ve 1929’daki ekonomik buhranın yaşanması ile iktidardan ayrılan gruplar arasında farklı bir partiye olan ihtiyaç şiddetlenmiştir.²³ Bu dönem Osmanlı borçlarının ilk taksitinin ödenmeye başlanacağı yıldır ve dolayısıyla büyük ekonomik burhan patlak vermeseydi dahi 1929 yılı Türkiye ekonomisinin durma noktasına geleceği öngörülebilmekteydi. 1923-1929 dönemini Korkut Boratav; “Yeniden İnşa” ifadesiyle tanımlamıştır.²⁴ Genel olarak baktığımızda Türkiye ekonomisinin, bu süreçte dışa kapalı bir yapıya bürünerek devlet müdahalesiyle milli sanayileşmeyi hedefleyen bir kalkınma stratejisi izlemeye başladığı anlaşılmaktadır.²⁵ Artan üretim giderleri ve azalan gelirler aslında köylüleri oldukça zor bir döneme sokmuştur. Özellikle sanayi ve deniz taşımacılığı gibi sektörlerin devlet tekeline geçirilmesi, kamuoyundaki memnuniyetsizlikleri artıran başlıca uygulamalardan biri olmuştur. Halk ile CHP’nin arasının açılması yani halkın taleplerinin partiye ulaşmaması ve parti içerisindeki kişilerin kendi çıkarlarını sağlaması muhalefetin eksik olduğunu ve partinin denetlenmediğini göstermiştir. Toplumsal olarak huzursuzluklar başlamış ve hükümetin bu sorunlara karşı önlemler alması gerekmiştir. Toplumda, basında ve TBMM’de artan meşakkat Mustafa Kemal’de çözümü çok partili bir yaşama geçmekle bulabileceği fikrini doğurmuştur.²⁶ Hükümet geçen süre zarfında tecrübelenmiş ve çok partili hayata geçmek için eski Başbakan Fethi Okyar’ı Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında kurulacak partinin başına geçirmeyi planlamıştır. Paris Büyükelçisi olan Fethi Okyar memleketinde izinli olarak gezintiye çıkmıştır. Ayrıca Atatürk, yeni kurulacak olan muhalefet partisinin bazı önemli kurallara uymasını istemiştir.²⁷ Özellikle devrimin ruhu olan laiklik ilkesini benimseyen ve halkın huzurlu kalmasını sağlayabilen bir partinin kurulmasını istemekteydi.

21 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. XXIV, 143

22 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Yayınevi, 2015, 40.

23 Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, 73.

24 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 40.

25 Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 1950)*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2. basım, 178.

26 Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 292. Detaylı bilgi için bkz: Cafer Güler, “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34, 577, (2015), 296.

27 Feridun Kandemir, *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?*, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955, 36.

Mustafa Kemal kendisinin tek bir lider olarak görünmesini de istememektedir.²⁸ Batı modeli bir siyasi rejimin de tercih edilmesinin gerekliliğinin farkında olan Mustafa Kemal, Paris Büyükelçisi Ali Fethi Bey ile Yalova’da görüşmelere başlamıştır. Mustafa Kemal’in iktidarın adeta diktatör görüntüsüne büründüğünü, meclis olsa dahi içerde ve dışarda umhuriyet Halk Fırkasının bu nazarda dikkate alındığını Ali Fethi Bey’e iletmesi bunun bir göstergesi olmuştur.²⁹ Mustafa Kemal’in gelen yoğun eleştirilerin baskısından kurtulmak ve partinin denetlenmesi açısından da muhalefetin oluşmasını uygun görmesinden sonra gazeteci Asım Us’u Yalova’ya davet ederek kamuoyu yoklaması yapmak istemiştir. Kamuoyu yoklaması yapmadan önce gazeteci Asım Us’un hatıratlarından anlaşıldığı üzere İsmet ve Fethi Beyler ile Mustafa Kemal arasında iki yakınının da birbirinden ayırmadığı ve ikisine de aynı ölçüde muamelede bulunacağını söylediği; İsmet Paşa’yı vekil olarak tanıdığı ve kendi tarafının yalnızca Cumhuriyet Halk Fırkası olduğunu söylediği bir konuşma geçmiştir.³⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulacağına istianen ilk haber dönemin gazetelerinden Vakit gazetesinden duyurulmuş ve Fethi Bey sefirlikten çekilip muhalefet fırkasının yeni lideri olacağı ifade edilmiştir.³¹ Fırka dış basının da oldukça ilgisini çekmiş başta İngiltere olmak üzere birçok yabancı ülke Türk muhalefetini manşetlerine taşımıştır.³² Büyükelçilik yapmış olduğu Fransa’da da Fethi Bey ve partisi ilgiyle karşılanmış ve basında sıklıkla yer almıştır.³³ Serbest Cumhuriyet Fırkasının ilk üyesi, Ağaoğlu Ahmet Bey olmuştur. Bir diğer önemli isim olan İsmet Paşa, bir gün Yalova’da, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuna yönelik bir teşebbüsle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, onun için de beklenmedik bir gelişme olmuştur; zira daha önce yakın çevresiyle bu yönde bir siyasi girişim hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmamıştı. Fırka teşkili meselesi, doğrudan bir karar safhasına ulaştığında, Yalova’da kendisine yeni bir siyasi parti kurulmasının gerekli olduğu belirtilmiştir.³⁴ Fakat İsmet Paşa, kendisine bildirilmeden önce de Mustafa Kemal ile Marmara Köşkü’nde bulunmuş; yaklaşmakta olan seçimler, muhalif bir fırkanın kurulması ve bu partinin başına Fethi Bey’in geçmesi ihtimali üzerine istişarede bulunmuşlardır.³⁵ Hatta muhalif partinin kurucusunun kim olacağına bile karar verilmiştir. İsmet Paşa’nın kurulacak partiye karşı tutumu merak konusu olmuştur. Çünkü, siyasi anlamda muhalefet olmadan izlemiş olduğu politikanın kendisinde bir rahatlık sağladığı ve böyle bir siyasi ortamda işlevinin ön plana çıkmadığı aşıkardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu da dönemin siyasi atmosferine dair gözlemlerinde, İsmet Paşa’nın giderek kişiselleşen siyaset anlayışını dengelemek istediğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla İsmet Paşa’nın politik etkisini denetim altında tutma arzusu Mustafa Kemal’in yeni bir muhalefet fırkası kurulmasını istemesinin nedenlerinden biri olmuştur. Muhalefet cephesinde yeni bir partinin

28 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt:3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017, 339.

29 Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlioğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1997, 98.

30 *Asım Us Hatıra Notları*, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012, 8.

31 “Yeni Muhalif Fırka”, *Vakit*, 9 Ağustos 1930, 1.

32 BCA, 2763-47İç 976-229237-11, (1930-09-29)

33 BCA, 2763-47976-229237-25.(1930-10-03)

34 İsmet İnönü: *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınları, 1987, 225.

35 İsmet İnönü, *DeFTERler: 1919-1973, Cilt 1*, Yay. Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yay, 2001, 148.

teşkilî fikrî netlik kazanıyor, somut işlemlere başlanıyordu.³⁶ Gün geçtikçe bu fikrin somutlaşmaya başladığı, çeşitli temas ve hazırlıklarla da desteklendiği görülmektedir. Bu süreçte, Türkiye'nin Paris'teki eski büyükelçisi Fethi Bey, Cumhurbaşkanı'na gönderdiği bir mektup aracılığıyla iç ekonomi politikalarına yönelik bazı eleştirilerde bulunmuştu.³⁷ Mektubunda, mevcut uygulamalara duyduğu kaygıları dile getirirken, aynı zamanda cumhuriyetçi ve laik bir çizgide yeni bir siyasi parti kurma yönündeki kararlılığını da açıkça ortaya koydu. Fethi Bey, Meclis'te muhalefetin serbestçe görüş belirtebilmesini savunuyor; bu talebini ise, o sırada üyesi bulunduğu ve liderliğini Cumhurbaşkanı'nın yürüttüğü Halk Fırkası'nın en üst makamına yöneltiyordu.³⁸ Fethi Bey de uzun yıllar süren diplomatik görevlerinin ardından Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği görevinden istifa ederek aktif siyasete dönme kararı almıştır. Bu karar, hem dönemin siyasal ikliminde bir kırılmaya işaret etmiş hem de yaklaşmakta olan yeni bir muhalefet deneyiminin habercisi olmuştur. Nitekim Fethi Bey'in istifasının ardından, 11 “cumhuriyetçi ve laik” siyasetçinin de sürece dahil olmasıyla, Ankara merkezli yeni bir muhalefet odağının şekillenmekte olduğu kamuoyuna yansımıştır. Basında yer alan haberlerde, bu gelişme açıkça “cumhuriyetçi ve laik muhalefetin Ankara'da bir parçasının oluşturulduğu” şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yalnızca bireysel bir siyasal girişim değil, aynı zamanda dönemin siyasal yapısında belirli bir muhalefet beklentisinin de ifadesi olduğunu göstermektedir.³⁹ Fethi Bey'in siyasi hayata dönüş kararı, sadece kişisel bir yönelim değil, aynı zamanda mevcut diplomatik kadrolarda da bir hareketlenmeye yol açmıştır. Hakikaten İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ferit Ahmet Bey'in de benzer bir adım atacağı yönündeki haberler kamuoyuna yansımıştır. Dönemin basını, Ferit Ahmet Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkasına katılmak amacıyla görevinden istifa etmeye hazırlandığını aktarmıştır. Bu gelişme, Fethi Bey'in girişiminin bireysel bir siyasal tercih olmanın ötesine geçerek, yurt dışı diplomatik çevrelerde dahi karşılık bulduğunu ve yeni muhalefet hareketinin etkisinin diplomatik kadrolarda dahi hissedildiğini ortaya koymaktadır.⁴⁰ Fethi Bey'in açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Türkiye'de kurulacak yeni bir muhalefet fırkasının liberal olması ve hükümeti gerektiği gibi eleştirmesi vurgulanmıştır. Ayrıca Fethi Bey, hükümetin faydalı olmayan harcamalar yaptığını ve halkın kaldıramayacağı vergiler koyduğunu belirterek mevcut hükümeti eleştirmiştir. Fethi Bey, gerçek Cumhuriyetçi ve laik olan Cumhuriyet Halk Fırkasının maliye, iç ve dış siyasetlerine karşıt olan ayrı bir fırka ile siyasal mücadele yapmak istediğini vurgulamıştır.⁴¹ Fethi Bey'in muhalefet fırkasının başında bulunmasını memnuniyetle karşılayan Mustafa Kemal, laiklik konusuna da vurgu yapmıştır. Ve aynı zamanda Fethi Bey'in mektubuna, milli işlerin serbestçe tartışılmasının sahip olduğu tek parlamenter sistem olduğunu beyan ettiği bir mektupla cevap vermişti.⁴² Fethi Bey, Cumhurbaşkanı'na mevcut hükümetin

36 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yay, 1984, 115.

37 “Türkiye'deki Politikalar”, *Figaro*, 16 Ağustos 1930, 3.

38 *Lecho Sportif*, 11 Ağustos 1930, 2.

39 *Le Petit Journal*, 11 Ağustos 1930, 3.

40 *Le Petit Journal*, 12 Ağustos 1930, 2.

41 “Gazinin Fethi Beyin Mektuplarına Cevapları”, *Akşam*, 12 Ağustos 1930, 1.

42 *Le Matin*, 12 Ağustos 1930, 1

ekonomi, iç ve dış politikasına yönelik eleştirilerini⁴³ içeren kendisini parlamenter kurumların serbest oyununun destekçisi olarak ilan ettiği ve partisine uygulayacağı politikasında hiçbir müdahalede bulunulmayacağını garantisini veren bir mektup iletmıştır.⁴⁴ Fırkanın ismini de Mustafa Kemal bulmuş ve kız kardeşini de fırkaya üye yapacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal ve Fethi Bey arasında yaşanan yazışmaları Ağaoğlu Ahmet Bey, biraz fazla suni bulduğunu ifade ederek eleştirmiştir.⁴⁵ Yalova'daki müzakerelerde, Fethi Bey'in ilk milletvekilliği seçiminde aday olarak belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Cemal Hüsnü Taray'ın Bern elçiliğine atanmasıyla boşalan Gümüşhane milletvekilliği görevine Fethi Bey getirilmiştir.⁴⁶ Bu gelişmeler devam etmiş ve resmi işlemlerin tamamlanması süreci başlamıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasi ve ideolojik programını hızlandıran süreçlerin başında halkın bir alternatif arayışı olmuştur. Fırka, serbest piyasa ekonomisini, bireysel girişimi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunmuş; aynı zamanda laiklik ilkesine bağlı kalmakla birlikte, dinin toplumsal hayattaki etkisini daha esnek biçimde yorumlayan bir tutum sergilemiştir. Amaçlanan gelişme, Cumhuriyet Halk Fırkasına alternatif bir yönelim ortaya koymak olmuştur. Okyar da bu çerçevede hem Cumhuriyet'in kazanımlarını koruyan hem de halkın ekonomik ve sosyal taleplerine duyarlı bir program oluşturma gayretine girişmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal ve İdeolojik Programı

Yaşanan gelişmeler sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisi resmîyet kazanmıştır.⁴⁷ Kuruluş yeri olarak İstanbul'un Taksim semti seçilmiş; başkanlık görevine Fethi Bey, genel sekreterlik pozisyonuna ise Nuri Conker atanmıştır. 14 milletvekili mevcut olmakla birlikte, kuruluş aşamasındaki partinin tüzüğü, liberal düşüncenin temel iki argümanını esas alıyordu. Ayrıca, devletin ekonomik sahaya müdahalesini engellemeli görüşü hâkim olmuş ve sivil toplumun gelişimi toplumsal aktörlere bırakılmıştır.⁴⁸ Bir diğer önemli adım ise, "*Serbest Cumhuriyet Fırkası Yasası*" isimli yasal düzenlemenin yürürlüğe girmesidir.⁴⁹ Liberalizm esas alınarak hazırlanan bu program, toplamda 11 maddeden meydana gelmektedir.⁵⁰ Programın oluşumunda Fethi Bey ve arkadaşları hazır bulunmuşlardı.⁵¹ 11 madden oluşan parti programının yedi maddesi doğrudan ekonomik konulara ayrılmıştır. Genel çerçevede program, Cumhuriyet Halk Fırkasının programına benzerlik göstermektedir; ancak serbest piyasa ekonomisi ilkeleri ile dışa açık bir ekonomik yaklaşımı esas alması bakımından ayrılmaktadır.⁵² Fethi Bey Partisinin siyasi programını

43 *Le Matin*, 12 Ağustos 1930, 2.

44 *Le Petit Journal*, 12 Ağustos 1930, 1.

45 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Yay. Haz. Ufuk Özcan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, 35.

46 Alev Gözcü, *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Siyasal Söylemler Işığında İktidar- Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, 111.

47 Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:8, Ankara: İletişim Yayınları, 1983, 2057.

48 Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet*, 84.

49 M. Zekeriya Sertel, "Program Maddeleri Arasında", *Son Posta*, 14 Ağustos 1930, 3.

50 "Fethi Bey'in Parti Programı", *Figaro*, 15 Ağustos 1930, 3.

51 Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yayınları, 1982, 253.

52 Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 55.

İstanbul Valisine ileterek, tescilini istemiş ve dernekler kanunu uyarınca basına yapılan yeni açıklamalarda Fethi Bey, Milletler Cemiyeti ile yakın ilişkileri, yargı sisteminde tam bir reformun yanı sıra liberal bir anlayışta olacaklarını vurgulamıştır.⁵³ Partinin demokrasi yolunda ilerleyeceğini ve Türk kabinesine karşı mücadele edeceğini vurgulanırken, İsmet Paşa, Fethi Bey'in 11 Ağustos'ta formüle ettiği eleştirilere göz atmış ve Cumhurbaşkanına yazdığı mektupta, mevcut kabinenin daha sonra bu eleştirileri çürüteceğini ve yeni rejimin planladığından bu yana izlenen politikayı gevşeteceğini beyan etmiştir.⁵⁴ Fırka, demiryolu inşaatını yüksek maliyetli bir altyapı yatırımı olarak değerlendirmiş ve Türkiye'nin mevcut ekonomik koşullarına uygun olmadığını vurgulamıştır. Fakat Cumhuriyet Halk Fırkası bu söylemlere oldukça sert şekilde karşı çıkmış ve halkı yatıştırma yoluna gitmiştir.⁵⁵ Halk Fırkası bu minvalde topluma ve üyelerine her daim uyarılarda bulunarak muhalefet hakkında uyanık olunmasını salık vermişti.⁵⁶ Bunun yanında Türkiye'de savaş sonrası yeniden yapılanma süreci diğer ülkelerden daha sert olduğundan⁵⁷ program, devletçi yaklaşımlara karşı çıkarak serbest girişimciliği desteklemekte, dış ticaretin artırılmasını amaçlamakta, Türk lirasının değerini düzenlemeyi hedeflemekte ve tek dereceli seçim sistemini savunmaktadır.⁵⁸ Partinin İstanbul'daki faaliyetlerini yürütmek adına çalışmalar başlamış ve üye kayıtları alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda merkezi yer olarak Beyoğlu'nda bir ofis tutulmuştur.⁵⁹ Esnaf Cemiyetlerinden bazıları Fethi Bey'e müracaat ederek yeni fırkaya girmek arzusunda bulunduklarını bildirmişlerdir. Bunun haricinde Serbest Fırkaya katılmak için Erzurum'dan, İzmir'den ve Kastamonu Belediyesi'nden birçok telgraflar gelmiştir.⁶⁰ Yeni bir siyasal oluşumun ortaya çıkışı, ülke siyasetinde farklı bir dönemin başlangıcını simgelemektedir.⁶¹ Serbest Cumhuriyet Fırkasından sonra Edirne'de "Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Fırkası", ardından Adana'da "Ahali Cumhuriyet Fırkası" kurulmuştur. Ayrıca Yarın ve Son Posta, Serbest Cumhuriyet Fırkasının yayın organı denilebilecek nitelikte yayınlar yapmıştır. Bunların en göze çarpanlarından biri Alpulu Şeker Fabrikası'nın yönetiminde usulsüzlük olduğu vurgulanarak iktisat vekili Şakir Bey ile ortağının nasıl zengin olduğunun vurgulandığı haberdur.⁶² Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa ömürlü siyasi serüveni, Türkiye'de çok partili yaşamın ilk denemelerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Fırka'nın kuruluş amacı, Cumhuriyet rejiminin demokratik işleyişini denetleyecek meşru bir muhalefet mekanizması yaratmaktır. Ancak bu idealist hedef, sahada beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Özellikle halkın yoğun ilgisi ve mevcut iktidara yönelttiği sert eleştiriler, Fırka'nın söylemlerinin toplumun farklı kesimlerinde

53 *Le Matin*, 14 Ağustos 1930, 1. / "Fethi Bey'in İstanbul'daki Siyasi Faaliyetleri", *Figaro*, 14 Ağustos 1930, 3.

54 *Le Petit Journal*, 11 Ağustos 1930, 2.

55 BCA, 490-1-0-0.1-4-8, (02.09.1930)

56 BCA, 490-1-0-0.1-4-12, (02.09.1930)

57 BCA, 30-10-0-0.83-550-2, lef:3, (18.08.1930)

58 Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Maarif Mektepleri, 2018, 97.

59 *Yarın*, 17 Ağustos 1930, 1

60 *Son Posta*, 18 Ağustos 1930, 1.

61 *Figaro*, 31 Ağustos 1930, 3.

62 *Son Posta*, 25 Ağustos 1930, 1.

rejim karşıtı bir zemin olarak algılanmasına neden olmuştur.⁶³ Parti lideri Fethi Okyar'ın, Cumhuriyet'in temel nitelikleriyle uyumlu bir muhalefet anlayışı sergilemeye çalışmasına rağmen, bazı üyelerin radikal çıkışları ve özellikle laiklik karşıtı unsurların Fırka etrafında toplanması, iktidar çevrelerinde ciddi endişeler yaratmıştır. Bu gerilimli atmosferin doruk noktası ise, 1930 yılında İzmir'de gerçekleşen ve kamuoyunda "İzmir Olayı" olarak anılan hadiseyle yaşanmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Dağılma Süreci: Eleştiriler, Gerilimler ve İzmir Olayı

Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan itibaren hızla üyelerini toplamış ve hükümeti eleştirmeye devam etmiştir. İsmet Paşa da hükümete gelen eleştirilere cevabını Sivas Demiryolları'nın açılışında vermiştir. Ulusal birlik için demiryollarının yapılmasının önemli olduğunu ve bir hükümeti sadece demiryolları üzerinden eleştirmenin yersiz olduğunu vurgulayarak, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası çevrelerince ağır şartlar altında ekonomik bağımlılığa yol açacak bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴ Ayrıca İnönü, Aşar vergisinin kaldırılmasıyla doğan boşluğu doldurmak için bazı vergilerin konulmuş olduğunu vurgulamıştır. Ekonominin halka olumsuz yansımaları olacağını değerlendiren muhalifler de Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın iktidara geleceğini düşünmüştür.⁶⁵ Mustafa Kemal, İnönü ve Fethi Bey'e Başbakanlık sistemini uygulamayı hiç düşünmediğini ve mecliste Başbakanlık yapacak pek çok kimsenin olduğunu vurgulamıştır.⁶⁶ Partiler arasındaki tartışmalar devam etmiş ve karşılıklı olarak gerilimli günler yaşanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası hızlı bir şekilde örgütlenirken, yapılacak belediye seçimlerine de katılmayı planlıyordu.⁶⁷ Serbest Cumhuriyet Fırkasının toplumda bulduğu kitlesel desteği kanıtlayan en önemli somut örneğin Batı Anadolu turu olması partinin kendisine daha çok üye bulduğu yerin Ege bölgesi ve özellikle İzmir oluşundan anlaşılmaktadır.⁶⁸ Vatandaş, karşılaşmış olduğu ekonomik sıkıntıların bir çözümü olarak Serbest Cumhuriyet Fırkasını İzmir'de büyük bir kalabalıkla karşılamıştır. Ahmet Ağaoğlu İzmir'de kalabalık bir grup tarafından Fethi Bey'in vapurunun karşılanışını ve yankılanan Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey nidalarına dikkat çekmiştir.⁶⁹ Batı Anadolu turu heyetinde parti ileri gelenleri yer almıştır. İlk gün kısa bir konuşma yapan parti üyeleri daha sonra İzmir teşkilatlarıyla ilgilenmişlerdir.⁷⁰ Buna rağmen, sergilenen ilgi, yerel yöneticilerin yeni partiye karşı ilk ziyaret sırasında mesafeli bir tutum benimsemelerine yol açmıştır. Avşar'ın aktardığına göre, vali ve belediye başkanı Fethi Bey ile görüşmeyi kabul etmeyerek, ertesi gün yapacağı konuşmanın ertelenmesini istemiştir. Engellemeler, Fethi Bey henüz İzmir'e

63 “Mücadeleye Lüzum Yok” *Son Posta*, 20 Ağustos 1930, 1.

64 *Son Posta*, 31 Ağustos 1930, 1. Ayrıntılı bilgi için bknz: İhsan Sabri Balkaya, *1930 Sonun Başlangıcı: Serbest Fırkanın İzmir'de Teşkilatlanma Serüveni*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, 36.

65 *Figaro*, 24 Ağustos 1930, 3.

66 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, 345.

67 BCA, 30-10-0-0.82-536-29, lef:2 (06.10.1930)

68 Emrence, *99 Günlük Muhalefet*, 84. / Ayrıntılı Bilgi için Bknz: BCA, 2763-229237-13, (1930-09-08)

69 Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 35.

70 BCA, 490-1-0-0.435-1804-2, lef: 2, (14.09.1930)

ulaşmadan önce başlamıştır.⁷¹ Vapura yönelik müdahale, kaptanın üst mercilerden aldığı talimat doğrultusunda gerçekleşmiş; bu doğrultuda geminin limana varışı yaklaşık üç saat ertelenmiştir.⁷² Tüm bu engellemelere karşın İzmir halkı, Fethi Bey'i karşılamak üzere limanda toplanmaya devam etmiş parti ve kararlılığını sürdürmüştür. Fethi Bey zar zor bir şekilde olanları bahsetmiştir. Mustafa Kemal, İzmir Valisi Kazım Dirik, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Fethi Bey'e ayrı ayrı telgraf göndermiştir. Kılıç Ali, hatıratında Fethi Bey'in İzmir'e gideceğini ve oradan yanıt vereceğini haber alan İsmet Paşa, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'u bu amaçla İzmir'e göndermiş, karşıt nitelikte gösteriler organize etmeye çalıştığını ifade etmektedir.⁷³ Mustafa Kemal, İzmir Valisi'ne muhalefetin çalışmalarının önünün kesilmemesini istediği gibi, Fethi Bey'e de konuşmasını yapması ve olası engelleri hemen bildirmesi yönünde talimat vermiştir. İzmir mitinginde öncelikle İsmet Paşa'ya bir cevap vererek devlet güçlerinin her iki partiye eşit yaklaşmasını istemiştir. Ancak İzmir gezisi sırasında, gruplar arasında büyük olaylar yaşanmıştır.⁷⁴ Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarlarından oluşan kalabalık bir grup, Cumhuriyet Halk Fırkası binasına taşlı saldırıda bulunmuştur. Ardından, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı destekleyen Anadolu Gazetesi'nin matbaası da benzer bir saldırıya maruz kalmıştır. Bu olaylar sonucunda ölü ve yaralıları meydana gelmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin desteğiyle Fethi Bey, Gümüşhane milletvekili olarak görev almıştır. Ekim ayında yapılan belediye seçimleri sırasında da olumsuz gelişmeler yaşanmıştı.⁷⁵ Seçimler 1930 yılı Ekim ayının başlarında yapılmıştı.⁷⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkasının seçimlerde başarılı olacağı kanısı kamuoyunda hâkim olmamış ve propagandasını başarılı bir şekilde sağlayamamıştır. Bunu tam anlamıyla sergileyememesinin ana sebebi büyük bir partinin ardında kalması ve basının büyük çoğunluğunun Cumhuriyet Halk Fırkasını destekleyen haberler yaparken, Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında ise seçimleri zedelediği hakkında haberler yoğunlukla yer almıştır.⁷⁷ Ayrıca basın tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası “Serbestçiler” olarak anılmış ve genel olarak seçimleri zorlaştırdıkları vurgulanmıştır.⁷⁸ Basında Serbest Fırka aleyhiydi haberler yer alırken lehine de haberler yer almış ve desteklenmiştir.⁷⁹ Çok partili döneme geçiş bakımından oldukça önemli bir süreçte basın, siyasi gelişmelere doğrudan müdahil olmuş ve kamuoyunun şekillendirilmesinde aktif bir rol üstlenmiştir.⁸⁰ Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa süreli varlığı sırasında basın, iktidar yanlısı ve muhalefet yanlısı olmak üzere belirgin bir şekilde iki kutba ayrılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkasını destekleyen gazeteler rejimin kazanımlarını koruma eğilimindeyken, Serbest Cumhuriyet Fırkasına yakın duran yayın organları ise halkın

71 Yunus Nadi Abalıoğlu, “İzmir Hâdiseleri”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930, 1.

72 “Fethi Bey Öğleden Sonra Konuşmasını Yapacaktır”, *Son Posta*, 8 Eylül 1930, 1.

73 *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Yay. Haz. Hulusi Turgut, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020, 256.

74 M. Zekeriya Sertel, “Demokrasi Tecrübeleri Yapıyoruz”, *Son Posta*, 20 Eylül 1930, 3.

75 BCA, 30-10-0-0.78-519-2, lef:2, (24.09.1930)

76 *Milliyet*, 5 Ekim 1930, 1.

77 “Serbestçiler Dün Birçok Olaya Sebep Oldular”, *Milliyet*, 11 Ekim 1930, 1.

78 *Milliyet*, 12 Ekim 1930, 1.

79 “Karşı Fırkacılar Polis Memuruna Dayak Atmaya Kalkıştı”, *Vakit*, 10 Ekim 1930, 1.

80 *Son Posta*, 11 Ekim 1930, 1.

ekonomik sıkıntılarına ve demokratik taleplerine dikkat çekmiştir. Bu ayrışma, muhalefet denemesi bağlamında basının siyasal alanla ilişkisini gözler önüne sermektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın katıldığı 1930 yerel seçimleri, Türk basını için hem bir sınav hem de siyasal katılımın genişlemesi açısından önemli bir fırsat olmuştur. Bu seçim sürecinde basın, sadece haber aktarımıyla sınırlı kalmamış, seçmen davranışlarını etkileyen ve siyasal kampanyaların yönünü belirleyen bir araç hâline gelmiştir.⁸¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası yanlısı gazeteler, parti programına ve halkla bütünleşen söylemlerine geniş yer vererek muhalefetin sesi olma işlevini üstlenmiştir.⁸² Buna karşın, Cumhuriyet Halk Fırkasına yakın yayın organları ise mevcut rejimin istikrarını savunmuş ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının 'in söylemlerine karşı ideolojik bir duruş sergilemiştir. Bu kutuplaşma, seçimlerin sadece sandıktan ibaret olmadığını; aynı zamanda medya üzerinden yürütülen siyasal mücadelelerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle büyük şehirlerde Serbest Cumhuriyet Fırkasının yüksek oy oranları elde etmesi, muhalefetin halk nezdinde karşılık bulduğunu ortaya koyarken, bu başarının kamuoyunu etkileyen basın faaliyetleriyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki, seçim sonuçlarının ardından partinin kendini feshetmesi ve muhalif basına yönelik baskıların artması, seçim süreçlerinde basın özgürlüğünün kalıcı ve güvence altına alınmış bir niteliğe sahip olmadığını gözler önüne sermiştir. Toplam 502 seçim bölgesi arasından Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 31 bölgede başarılı olduğu açıklanmıştır. Ancak, bu başarı Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın sonunu getiren başlıca nedenlerden biri olmuştur.⁸³ İktidar mücadelesinin giderek şiddetlendiği bu dönemde, Serbest Cumhuriyet Fırkası aleyhine irticaya göz yumduğu ve vatana ihanetle suçlandığı ağır ithamlar yapılmaya başlanmıştır.⁸⁴ Mecliste yaptığı konuşmada Fethi Bey, hükümet ile kendi parti destekçilerine "mürteci"⁸⁵ diyenleri şiddetle eleştirmiştir. Terakkiperver Fırka 'da olduğu gibi, devrim karşıtları Serbest Cumhuriyet Fırkasına da yönelmişti. Belediye seçimleri sırasında meydana gelen olayların incelenmesi amacıyla Fethi Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir önerge sunmuştur. Bu önerge, 15 Kasım 1930 da Meclis'te görüşülmüş ve görüşmeler sırasında zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır. Fethi Bey ve Fırka arkadaşları partinin feshi edileceği kanısına varmıştı⁸⁶. 17 Kasım 1930'da Mustafa Kemal ile siyasi rekabet içinde olmanın uygun olmadığını ifade eden bir yazı ile İçişleri Bakanlığı'na başvurarak, partisinin feshedilmesini istemiştir.⁸⁷ Böylece, çok partili hayata geçiş yönündeki bu önemli adım, beklentilerin aksine kısa ömürlü olmuş; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla birlikte ülke yönetiminde tek parti dönemi bir süre daha devam etmiştir. Bu durum, siyasi çoğulculuk ve demokratikleşme süreçlerinde yaşanan zorlukları ve engelleri açıkça ortaya koymuş; çok partili sistemin yerleşmesi için gerekli siyasi, sosyal ve ekonomik zeminin henüz olgunlaşmadığını göstermiştir. Ayrıca, bu gelişme, iktidarın

81 "Gürültülü Bir Gün", *Vakit*, 11 Ekim 1930, 1.

82 "İzmir'de Ne Oluyor", *Son Posta*, 15 Ekim 1930, 1.

83 Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019,

84 Okyar-Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 172.

85 BCA, 490-1-0-0. 1-4-11, (02.09.1930)

86 Yunus Nadi Abaloğlu, "Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür!", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1930, 1.

87 Falih Rıfkı Atay, "Fesih", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Kasım 1930, 1. / Falih Rıfkı Atay, "Serbest Fırka Dağıldı", *Cumhuriyet*, 17 Kasım, 1930, 1

muhalefete karşı gösterdiği tutumun ve dönemin siyasi ikliminin demokratikleşme sürecini nasıl sınırladığını da yansıtmaktadır. Bu nedenle, çok partili siyasi hayatın Türkiye’de kalıcı hale gelmesi, ancak daha sonraki dönemlerde, farklı koşullar ve yaklaşımlar çerçevesinde mümkün olabilmektedir. Bu dönemde, siyasi muhalefetin kısıtlanması ve farklı görüşlerin kamuoyunda yeterince temsil edilememesi, demokratik kültürün gelişmesini engellemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası örneği, çok partili rejime geçişin sadece siyasi irade ile değil, aynı zamanda toplumsal yapının, ekonomik koşulların ve siyasi aktörlerin tutumlarının da belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu süreç, demokratikleşme adına atılan adımların yüzeysel kalabileceğini ve siyasi çeşitliliğin içtenlikle benimsenmesinin önemini ortaya koymuştur. Öte yandan, bu gelişmeler, ilerleyen yıllarda Türkiye’de demokrasiye geçiş çabalarının daha sistematik ve planlı bir şekilde ele alınmasının gerekliliğine işaret etmiş, çok partili hayata geçişin zorluklarını aşmak için yeni stratejilerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Sonuç

Dönemin siyasi tarihinde kısa süreli fakat dikkat çekici bir muhalefet denemesine işaret etmektedir. Fethi Okyar’ın Mustafa Kemal ile görüşerek, muhalefet talebine binaen kurmuş olduğu “güdümlü” nitelik taşıyan Serbest Cumhuriyet Fırkası, tarih sahnesine altı dolu bir programla çıkmıştır. Kurulduktan sonra İnönü’ye devredilen Cumhuriyet Halk Fırkasının giderek şahsileşen bir partiye dönüşmesi sonucu Mustafa Kemal, kendisine en yakın gördüğü isimlerden birine “denetleme” görevi vermek istemişti. İhtiyacın derin şekilde hissedildiği çok makul bir dönemde kurulan muhalif Serbest Cumhuriyet Fırkası, döneme uygun vaatlerle de gündemdeydi. Ülkede hatta dünyada yaşanan büyük ekonomi buhranına, halkı önemsemeyerek Cumhuriyet Halk Fırkasının da eklemeler yaptığını gündeme taşıdıkça yeni fırkaya, neredeyse fırkanın kendisinin dahi tahmin etmediği kadar yakından iktidar yolu görünmüştü. Cumhuriyet devrimi sürecinde Mustafa Kemal’in kendisi başta olmak üzere çevresindeki tüm fikirdaşları muhalif kesimin diktatörlük kurma eleştirilerine maruz kalmıştı. İnönü yönetiminde Cumhuriyet Halk Fırkasının uygulamış olduğu politikalar neticesinde bu eleştiriler sertleşmeye başlamış ve normalleşmeye gidilmesi, eksiklerin karşılıklı söylenmesi ihtiyacından Mustafa Kemal yeni bir muhalefet partisi kurdurmak zorunda hissetmiştir. Fakat beklenenden daha fazla taraftar toplamış olan Serbest Cumhuriyet Fırkasının macerası yine de kısa sürmüştür.

Bu çalışmamızda dönemin siyasi olayları Türk ve Fransız gazetelerinden karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve ağırlıklı olarak da iktidara yakın ve muhalif olan gazetelere yer verilmiştir. Fransız basınından “Le Matin” ve “Le Figaro” gazeteleri ön planda tutulurken, Türk basınından ise yeni fırkaya yakın olan “Son Posta” ve “Yarın” gazetelerinin yanında iktidara yakın olan gazeteler seçilmiştir. Bunların yanında fırkaların faal isimlerinin hatıra kitaplarından dönemin şahitlerinin yazdıklarına da yer vermiş bulunmaktayız. Serbest Cumhuriyet Fırkası çalışmalarında genellikle ihmal edildiği gözlenen Fransız basınının bu alandaki eksikliğin giderilmesine yönelik bir katkı sunulması amaçlanmıştır. Dönemin Avrupa siyasetinde ve özellikle Türkiye’nin Batılılaşma serüvenini yakından izleyen Fransız basınında geniş bir akademik ve siyasi tartışma zemini bulmuştur. Fransız yazarlar için bu hamle, Türkiye’nin otoriter bir tek parti rejiminden, Batılı anlamda plüralist bir yapıya geçme iradesini temsil etmekteydi. Bu bağlamda Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türk siyasal

hayatının Batı standartlarındaki "demokratik rüştünü" ispat etme çabası olarak okunmuştur. Nitekim İzmir Olayları sonrasında Fransız basınının tonu, "erken bir demokrasi denemesi" analizine evrilmiş; partinin feshi ise Türkiye'nin toplumsal dokusunun henüz tam rekabetçi bir demokrasiyi taşıyamayacağı yönündeki oryantalist şüpheciliği beslemiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. XXIV, 143.

Telif Eserler

Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*, (Haz: Ufuk Özcan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Yay. Haz. Hulusi Turgut. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.

Avşar, Abdülhamit. *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi, 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam*, Cilt:3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.

Abalıoğlu, Yunus Nadi. "İzmir Hâdiseleri", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

Abalıoğlu, Yunus Nadi. "Fesih Kararının Esbabı Mucibesi Çürüktür!", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1930.

Atay, Falih Rıfkı, "Fesih", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Kasım 1930.

Atay, Falih Rıfkı Atay. "Serbest Fırka Dağıldı", *Cumhuriyet*, 17 Kasım, 1930.

Balkaya, İhsan Sabri. *1930 Sonun Başlangıcı: Serbest Firkanın İzmir'de Teşkilatlanma Serüveni*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.

Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Hatıratı, Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Doğan Kitap, 2015.

Çavdar, Tefik. "Serbest Fırka", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:8, Ankara: İletişim Yayınları, 1983, 2052-2059.

Dervişoğlu, İsmail. *Asım Us Hatıra Notları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.

Emrence, Cem. *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Gözcü, Alev. *Serbest Cumhuriyet Fırkasının Siyasal Söylemler Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

İlmen, Süreyya. *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951.

İnönü, İsmet. *Defterler: 1919-1973*, Cilt 1, Yay. Haz: Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

İnönü, İsmet. *Hatıralar*, Yay. Haz: Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınları, 1987.

Kandemir, Feridun. *Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?*, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.

Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Koçak, Cemil. *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Koçak, Cemil. *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Korkut, Boratav. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Yayınevi, 2015.

Okyar, Ali Fethi. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.

Okyar, Osman -Mehmet Seyitdanlıoğlu. *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1997.

Öz, Eyüp. *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Muhalif Ege*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Özkaya, Yücel. "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 İstanbul ve Sonraki Gezileri", *Atatürk Yolu Dergisi* 4, (1994): 186-212.

Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

Sertel, M. Zekeriya. "Program Maddeleri Arasında", *Son Posta*, 14 Ağustos 1930.

Sertel, M. Zekeriya Sertel. "Demokrasi Tecrübeleri Yapıyoruz", *Son Posta*, 20 Eylül 1930.

Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009.

Tezel, Yahya. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 1950)*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.

Toprak, Zafer. *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm-1908-1935*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, Cilt.3, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.

Yetkin, Çetin. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.

Zürcher, Erik Jan. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

“Bizi Men Edemezsiniz”, *Yarın*, 7 Nisan 1930.

“Gazinin Fethi Beyin Mektuplarına Cevapları”, *Akşam*, 12 Ağustos 1930.

“İbret ve Hayret”, *Yarın* 9 Mart 1930.

“İzmir’de Ne Oluyor”, *Son Posta*, 15 Ekim 1930.

“Yeni Muhallif Fırka”, *Vakit*, 9 Ağustos 1930.

“Gürültülü Bir Gün”, *Vakit*, 11 Ekim 1930.

“Karşı Fırkacılar Polis Memuruna Dayak Atmaya Kalkıştı”, *Vakit*, 10 Ekim 1930.

“Serbestçiler Dün Birçok Olaya Sebep Oldular”, *Milliyet*, 11 Ekim 1930.

“Mustafa Kemal Paşa ve Doğu Dünyası”, *Lecho Du Sotr*, 28 Ağustos 1933.

“Gazi Mustafa Kemal Paşa”, *La Depeche Oranaise*, 6 Mayıs 1931.

“Türkiye – Suriye”, *Mostanagem*, 20.02.1926.

“Bir Diktatörlük ve Laiklik”, *Le Cri Popualire*, 6 Aralık 1936.

“Türkiye’deki Politikalar”, *Figaro*, 16 Ağustos 1930.

“Fethi Bey’in Parti Programı”, *Figaro*, 15 Ağustos 1930.

“Fethi Bey’in İstanbul’daki Siyasi Faaliyetleri”, *Figaro*, 14 Ağustos 1930, 3.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

Figaro

Hakimiyeti Milliye

La Depeche Oranaise

Le Cri Popualire

Le Matin

Le Matin

Le Matin

Le Petit Journal

Le Petit Journal

Le Petit Journal

Lecho Du Soir

Lecho Sportif

Mostanagem

Son Posta

Son Posta

Son Posta

Vakit

Yarın

Yarın